AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LVIII, 2012

114. *Un aspect al mofologiei textelor religioase din secolul al XVI-lea: verbul (structuri analitice la nivel de flexiune)*

Luminiţa Hoarţă CĂRĂUŞU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi

Relevantă pentru descrirea structurii morfematice a acestor tipuri de forme (analitice), în cadrul demersului nostru, este, considerăm, distincţia bloomfieldiană între *bound forms* şi *free forms* („morfeme legate”, respectiv „morfeme libere”)[1].

O distincţie fundamentală pentru problema structurilor analitice la nivel de flexiune este cea dintre *perifrazele verbale lexicale* şi *formele verbale compuse şi supracompuse*[2].

1. Modul indicativ

1.1. Perfectul simplu perifrastic[3]

„şi se sculă după el merse. Şi *fu şezând* la masă în casa lui.” (Coresi 1889: 74);

1.2. Perfectul compus

„că *murit-au*[4] amu acela ce căuta sufletul coconului.” (Coresi 1889: 4); „că Ilie *au venit*. Şi făcură lui câte vrură” (Coresi 1889: 91); „că îngerilor tei *zis-ai* să te

[1] Vezi, în acest sens, Zugun 1980: 43).

[2] Vezi Frâncu 1983-1984: 24.

[3] C. Frâncu remarcă „folosirea frecventă în naraţiuni, la Coresi, ca forme de „al doilea plan”, corespunzînd perfectului simplu din „primul plan”, a formelor de tipul *fu şezând*, înlocuite în textele nordice prin formele supracompuse de tipul *au fost şezând*. Cu alte cuvinte, una din explicaţiile apariţiei frecvente a formelor supracompuse din textele nordice vechi şi din graiurile nordice actuale este înlocuirea perfectului simplu din construcţiile de tipul *fu şezând* cu perfectul compus, având ca rezultat forma supracompusă *au fost şezând (imperfect perifrastic*- vezi Frâncu 2009: 305. Este un caz clar în care forma compusă a dat naştere formei supracompuse prin tendinţa cunoscută de înlocuire a perfectului simplu cu perfectul compus.” (Frâncu 1983-1984: 29-30).

„Formaţiile aspectuale cu *a fi+ gerunziu* sînt în primul rînd de origine latină şi în slava veche ele nu erau vii, ci preluări din greacă prin traducerile bisericeşti” (Frâncu1983-1984: 30).

[4] „Norma tuturor variantelor literare din perioada 1532-1640 prevedea la persoana a 3-a sg. Şi pl. Forma de auxiliar *au* şi marea majoritate a textelor folosesc această formă. Din *au* (explicat etimologic la pers a III-a sg. prin influenţa persoanei a III-a pl. (au *habunt*) sau din *habuit* s-a ajuns în zonele nordice şi în Banat la *o*, prin asimilare reciprocă (la fel ca în conjuncţia *au f o*), iar în zonele sudice (Ţara Românească, Oltenia, sudul Moldovei) s-a creat o formă analogică *a*, devenită normă literară în secolul al XIX-lea)” (Frâncu 2009: 111-112).

Referitor la postpunerea cliticelor pronominale şi a auxiliarului în limba română veche, Gabriela Pană Dindelegan îşi exprimă ideea potrivit căreia „în limba veche, construcţii de tipul: făcut-am, spusu-ţi-l-am, închinare-aş, pedepsi-l-voi, cu cliticul postpus / cu cliticele pronominale postpuse şi cu auxiliarul postpus sînt curente” (Pană Dindelegan 2003: 139). Se ştie că „în latină şi în primele faze ale limbilor romanice se obişnuia a pune întîi cuvîntul

BDD-A1644 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:18 UTC)

ferească." (Coresi 1889: 5); „nu vă pare că *am venit* [5]să sparg ce să înplu." (Coresi 1889: 7);

1.3. Viitorul

„de în tine amu *eşi-va* judeţ, acela ce *va paşte* oamenii miei creştinii." (Coresi 1889: 3); „Duceţi-vă şi ispitiţi a vedea acel cocon. când *veţi afla* spuneţi-mi." (Coresi 1889: 3); „şi fii aciea până când *voiu*[6] *zice*." (Coresi 1889: 3); „De în Eghipet *chema-voi* fiiul mieu." (Coresi 1889: 3); „să se izbândescă zicerea prorocilor, că Nazorei *zicese-va*." (Coresi 1889: 4); „eu amu botez voi cu apă întru pocăinţă , *veni-va* după mine. " (Coresi 1889: 4); „celui nu-s destoinic călţunii a purta, acela voi *va boteza* cu Duhul sfânt." (Coresi 1889: 4); „Celui e lopata în mânile lui. Şi *curăţi-va* area lui şi *aduna-va* grîul lui în jitniţe. E plevele *va arde* în focul nestins."[7] (Coresi 1889: 4); „să ştiţi că aproape easte lângă uşi. Adever grăesc voao. că ***n-are a trece***[8] ruda aceasta, până acelea toate vor fi" (CT, p. 104); „adever grăesc voao. că de acmu ***n'am a bea*** de acest rod de viţă până în zioa aceea cându o voi bea nou împerăţiea lu Dumnezeu." (Coresi 1889: 105); „nu cu păine numai viu *va fi* omul." (Coresi 1889: 5); „şi pre mâni *lua-te- vor*. să nu cumva poticneşti de piatră piciorul teu." (Coresi 1889: 5); „grăi lui Is. eară scrisă easte. *nu veri ispiti* Dumnezeu Domnul teu."[9]; „acestea toate ţie *da-voi*. De *veri cărea* de mi-*te-veri*

---

accentuat şi apoi pe cel neaccentuat (o conjuncţie, adverb sau un pronume aton)" (Frâncu 1982: 83). După cum a arătat W. Meyer-Lübke (*Zur Stellung der tonlosen Objektspronomina*), „pronumele personale atone erau întotdeauna enclitice în latină şi în late limbi indoeuropene, situaţie păstrată de limbile romanice în faza lor primitivă" (Meyer Lübke apud Frâncu 1982: 83); „în româna veche din secolul al XVI-lea encliza pronumelor atone era foarte frecventă atît în textele bisericeşti, cît şi în documentele particulare" (Frâncu 1982: 83). Referindu-se la formele de perfect compus cu auxiliarul postpus din limba româna veche (1521-1640), C. Frâncu este de părere că „auxiliarul perfectului compus era postpus participiului la început de frază sau de propoziţie, căci regula topicii vechi româneşti şi romanice nu admitea începerea unei structuri sintactice cu un element neaccentuat" (Frâncu 2009: 113).

[5] În situaţiile cînd „perfectul compus nu era focalizat la stânga, se folosea, de regulă, forma cu auxiliarul antepus" (Frâncu 2009: 113).

[6] „La pers. I sg. formele cu *voi(u) + infinitiv* sau *infinitiv +voi(u)* se întâlnesc în textele acestei perioade (forma de viitor cea mai frecventă formată din auxiliarul *a vrea* la prezent urmat sau precedat de infinitiv (*voi(u) cânta* lat. *voleo cantare* sau *cânta-voi(u)*)" (Frâncu 2009: 115).

[7] Viitorul cu auxiliarul *a vrea* postpus si antepus alternează în aceeaşi frază.

[8] „În normele regionale existau mai multe forme de viitor: 1) cu auxiliarul *a vrea* la prezent urmat sau precedat de infinitiv (*voi(u) cânta*); 2) forme de tipul *am a cânta* (*habeo ad cantare*), formaţie întâlnită şi în sardă (*app'a kantare*); 3) forma de tipul *am să cânt*, rezultată din forma de tipul *am a cânta*, prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, proces în primă desfăşurare în perioada cercetată" (Frâncu 2009: 115).

[9] „La persoana II-a sg. auxiliarul *a vrea* are în toate variantele literare numai forma mai apropiată de etimon *veri* (lat. *velis*) cu varianta *ver*, cu excepţia variantei din Banat-

BDD-A1644 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:18 UTC)

închina." (Coresi 1889: 5); „Domnului Dumnezeul teu *închina-te-veri*. şi aceluea unuea *sluji-veri*." (Coresi 1889: 5); „şi *face-voiu* pre voi vânători de oameni." (Coresi 1889: 6); „ferecţi ceea ce plângu-se că aceea *mângăea-se-vor*. ferice blănzii că aceea *îndulci-vor*. pământul. Ferice flămânzii şi însetaţii pentru dereptate că aceea *sătura-se-vor*. ferice milostivii că aceea miluiţi *fi-vor*. ferice curaţii cu inima că aceea Domnul *vede*-vor. ferice pacefăcătorii că aceea fii Domnului *chema-se-vor*. (Coresi 1889: 7); „şi *proslăvi-se-va* tatăl vostru ce easte în ceriure." (Coresi 1889: 7);

1. Modul conjunctiv

1.1. Conjunctivul prezent

„când veţi afla spuneţi-mi. ca *să*[10] *merg* şi eu să mă închin lui." (Coresi 1889: 3); „vru amu Irod *să ceră*, coconul *să*-l *piarză*[11] voao[12]." (Coresi 1889: 3); „nece aprinde lumânarea şi *să* o *pui* ea după dos. ce în sveştnic. Şi luminează tuturor căţi-s în casă. aşa *să se lumineze* lumina voastră inaintea oamenilor. ca *să vază* ale voastre bune lucrare" (Coresi 1889: 7).

2.2. Conjuncţia *să* cu sens de *dacă*[13]:

„şi apropie-se câtră el ispititoriul şi zise *să eşti* fiiul Domnului zi de în pietrile acestea pâine să fie. (Coresi 1889: 5); „*să eşti* fiiul Domnului aruncă-te jos, scrisă amu easte." (Coresi 1889: 5).

1. Condiţionalul

1.1. Condiţionalul prezent

„Zise Domnul cine va săblâzni unul de aceşti mici ce cred întru mine, bine *ară fi*[14] lui mai vrătos să lege piatra moriei de cerbicea lui." (Coresi 1889: 93); „şi de

---

Hunedoara, care prezintă alături de această formă şi forma nouă, *vei*, impusă de normele limbii literare " (Frâncu 2009: 115).

[10] În limba română actuală, conjuncţia *să* „s-a fixat numai la conjunctiv şi a devenit un semn al acestui mod, un morfem"; „fixarea exclusivă a acestei conjuncţii numai la conjunctiv este o caracteristică numai a dacoromânei actuale"; „În dialectele aromân şi meglenoromân conjuncţia *să* nu se limitează numai la distribuţia cu conjunctivul, ci se combină şi cu imperfectul indicativului (arom. *s-putea*) şi cu condiţionalul (*s-putearemu, vrea s-cântaremu*). O situaţie asemănătoare există şi în dacoromâna veche, în care *să* se putea combina în egală măsură cu conjunctivul, indicativul, condiţionalul" (Frâncu 2000: 64).

[11] În privinţa verbelor cu radicalul în *d*, C. Frâncu este de părere că acestea „nu cunosc decât formele iotacizate, formele refăcute de tipul *aud, văd, răspund, cred* nefiind atestate în nici un text" (Frâncu 2009: 93).

[12] Formele neiotacizate de tipul *să ceară, să piară* apar alături de formele analogice ioatcizate încă din secolul al XVI-lea: *să să ceaie, să piaie*. Formele normale de tipul *să ceară, să piară* sînt mai frecvente dacât formele analogice iotacizate de tipul *să ceaie, să piaie* în textele citate mai sus şi ele s-au impus în normele limbii literare de mai târziu" (Frâncu 2009: 95).

[13] „Limba română este singura limbă romanică care a izolat la conjunctiv conjuncţia condiţională *să* (> *se* > lat. *si*)" (Frâncu 2000: 64).

BDD-A1644 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:18 UTC)

n'*ară fi* a se scurta zilele acelea n9*ară fi* amu să se mântuescă toate trupurele." (Coresi 1889: 103); „şi aruîncat să fie în mare şi să te *ară săblâzni* mâna ta. taeo. Mai bine-ţi easte ciung în vieaţă să intri. decât doao mâni avend să intri în matcă" (Coresi 1889: 93); „şi să te-*ară* piciorul teu *seblăzni*. tae-l. mai bine-ţi easte să întri în vieaţă şcop. decât doao picioare avend aruncat să fii în matcă. în focul nestins" (Coresi 1889: 93); „şi să te-*ară* ochiul teu *seblezni*, scoate-l. mai bine-ţi easte cu u schiu să întri în împerăţiea Domnului, decât doi ochi avend" (Coresi 1889: 93); „adever grăesc voao. că şi să *aţi zice* codrului acestui. radică-te şi te aruncă în mare" (Coresi 1889: 98); „derept aceea grăesc voao. toate câte să *vaţi ruga* cereţi, credeţi că veţi priimi" (Coresi 1889: 98).

3.2. Condiţionalul perfect

„cum n-au fost aşa de începutul lumiei. ce-au făcut Dumnezeu până acmu. şi nu va fi şi de *ară fi* Domnul *scurtat* zilele" (Coresi 1889: 103).

4. Infinitivul

Infinitivul prezent

„teme-se acolo ***a merge***[15] veste priimi în somn." (Coresi 1889: 4); „şi nu începereţi *a grăi* întru voi tată avem Avraam." (Coresi 1889: 4); „În vremea aceea. Atunce vine Is. De în Galilei la Iordan câtră Ioan ***a se boteza*** de el." (Coresi 1889: 5); „Lasă amu. aşa amu cuviinţă easte noao ***a înplea*** rotă dereptatea." (Coresi 1889: 5); „În vremea aceea. Atunce Is. dus fu cu Duhul în pustie. ***a se ispiti*** de diavolul." (Coresi 1889: 5).

5. Construcţia pasivă[16]

În ***lucrările de gramatică istorică, cu referire specială la morfosintaxa limbii române dintre 1521 şi 1640***, se consideră că pasivul se exprimă prin două forme: *pasivul cu realizare reflexivă* şi ***pasivul cu verbul auxiliar a fi***. Gabriela Pană Dindelegan este de părere că textele religioase traduse „atestă circulaţia paralelă a celor două forme de pasiv" (Pană Dindelegan 2003: 136).

5.1. Pasivul cu pronume reflexiv

Reflexivul cu valoare pasivă „este mult mai frecvent decît astăzi" (Frâncu 2009: 90). Aceeaşi opinie are şi Gabriela Pană Dindelegan care opinează că aşa-

[14] Condiţionalul prezent analitic „este format din auxiliarul *a vrea* (sau *a avea* la unele persoane) şi infinitivul verbului. O particularitate a acestui tip de condiţional este forma de pers. a III-a sg. şi pl. cu auxiliarul de tipul *ară* şi *are*; formele *are, ară* s-au menţinut în unele graiuri transilvănene, maramureşene şi bănăţene până în zilele noastre, dar au ieşit din normele limbii literare într-o perioadă posterioară celei cercetate aici (1521-1640)" (Frâncu 2009: 121).

[15] Infinitivul scurt este „mai frecvent decât în zilele noastre, căci procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv era în plină desfăşurare" (Frâncu 2009: 128); referitor la procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, vezi Frâncu, *Conjunctivul*, p. 116-148. Infinitivul scurt „era de obicei însoţit de prepoziţia morfem *a*"; vezi situaţiile în care infinitivul scurt apare fără prepoziţia morfem *a* în Frâncu 2009: 128).

[16] Vezi, pentru mai multe amănunte, Hoarţă Cărăuşu 2010: 269-278.

BDD-A1644 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:18 UTC)

numita „construcţie reflexiv-pasivă” este „mai frecventă în limba veche decît în limba cultă actuală” (Pană Dindelegan 2003: 136): *„Nu se va da* aceştii rude nece un semn” (Coresi 1889: 89); „Iară cine n’are şi cât are, *lua-se-va* de la el” (Coresi 1889: 79); „În ce măsură veţi măsura, *măsura-se-va* voao şi *se va adauge* voao ce auziţi” (Coresi 1889: 79).

În privinţa *exprimării-neexprimării complementului de agent* la forma pasivului cu pronume reflexiv, C. Frâncu este de părere că reflexivul cu valoare pasivă „de obicei nu este însoţit de complementul de agent, rămas subînţeles” (Frâncu 2009: 90). Gabriela Pană Dindelegan consideră că „în construcţia reflexiv-pasivă, exprimarea agentului este mai frecventă în limba veche decât în româna actuală” şi că „spre deosebire de româna actuală, unde construcţia reflexiv-pasivă se utilizează de preferinţă cu agentul neexprimat, în limba veche, exprimarea agentului este la fel de frecventă pentru ambele tipuri de construcţii, neexistînd o specializare în acest sens” (Pană Dindelegan 2003: 136). În textele religioase traduse avute în vedere în lucrare, am identificat atît exemple în care pasivul reflexiv are complement de agent exprimat, cît şi exemple în care complementul de agent nu se exprimă la acestă formă a pasivului: „Şi *se boteza* toţi în reul Iordanului ***de el***” (Coresi 1889: 71); „În vremea aceea vine Is. de în Nazaretul Galileiului şi *se boteză* ***de Ioann*** în Iordan.” (Coresi 1889: 79); „După aceea spic de-aciea *se înple* de grău în spice” (Coresi 1889: 79);

5.2. Pasivul cu verbul auxiliar *a fi*

Pasivul cu verbul auxiliar *a fi*[17] sau perifraza *a fi + participiu* este „apărută mai tîrziu pe terenul limbii române, folosită mai rar, din cauza sensului său terminativ dat de participiu: ea exprimă mai mult rezultatul acţiunii decît faptul că subiectul gramatical suferă acţiunea făcută de agent ” motiv pentru care, „acest pasiv este „de obicei, însoţit de complementul de agent” (Frâncu 2009: 91). Oferim exemple din texte vechi religioase în care pasivul cu *a fi* este însoţit sau nu de către complementul de agent: „Şi *ispitit să fie* ***de bătrâni şi de mai mari preoţi şi de cărtulari*** (Coresi 1889: 90); „Iară ceştea ce *sînt* în spini *semănaţi* ce aud cuventul.” (Coresi 1889: 78); „Şi ceea ce *sînt* pre pământ bun *semănaţi* ce aud cuventul şi-l priimesc” (Coresi 1889: 78); „Şi *aruîncat să fie* în mare şi să te ară săblâzni mâna ta.” (Coresi 1889: 93).

Specifică pasivului cu *a* fi, în textele religioase din secolul al XVI-lea, este atît *postpunerea auxiliarului*, cît şi *antepunerea* lui: „Şi *ucis va fi* şi atreia zi va învie.” (Coresi 1889: 90); „De mult să-l chinuiască şi *ocărît fi-va* cum *easte scris*.” (Coresi 1889: 91); „Ca grăunţul de muştari ce când *semănat va fi* în pământ, mai mică easte de toate seminţele pământului.” (Coresi 1889: 79); „Şi ucide-vor el când *va fi ucis* a treea zi va învie” (Coresi 1889: 92).

[17] Referitor la modurile şi timpurile la care se poate afla verbul auxiliar *a fi* în construcţia pasivă în discuţie, vezi Minuţ 2002: 131-133.

BDD-A1644 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:18 UTC)

Uneori, formele cu auxiliar postpus pot alterna cu cele cu auxiliar antepus: „Au doară lumina aprinde-se-va supt ciubăr *pusă să fie* sau supt pat nece într'un chip ce în sveştnic *pusă să fie* nu easte amu taină, ce să nu se ivescă nece *va fi ascunsă*." (Coresi 1889: 79).

Pasivul nemarcat, numit şi *pasiv lexical* sau *pasiv cu marcă zero* (GALR 2005, 2: 137) este reprezentat de participiile verbelor tranzitive: „Şi muiarea oarea carea era de-i cura sânge, de doi-spre-zece ani şi mult *chinuită* de mulţi vraci" (Coresi 1889: 81); „Şi când aud, aciea vine dracul şi iea cuventul *semănat* întru inimile lor" (Coresi 1889: 78).

Izvoare

Coresi 1889: Coresi, *Tetravanghelul*, Bucureşti, ediţia Gherasim Timuş Piteşteanu.

Bibliografie

Frâncu 1982: Frâncu, C., *Formele verbale şi pronominale cu î-protetic în limba română*, în *Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität*, V, 1979-1980, Freiburg.

Frâncu 1983-1984: Frâncu, C., *Geneza şi evoluţia timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în Anuar de lingvistică şi istorie literară, XXIX. A.

Frâncu 2000: Frâncu, C., *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi.

Frâncu 2009: Frâncu, C., *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi.

GALR 2005: *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, vol. 1 şi 2.

Hoarţă Cărăuşu 2010: Hoarţă Cărăuşu, Luminiţa, *Un aspect al morfosintaxei textelor religioase din secolul al XVI-lea: construcţia pasivă*, în *Text şi discurs religios*, Ediţia a doua, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, p. 269-278.

Minuţ 2002: Minuţ, Ana-Maria, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

Pană Dindelegan 2003: Pană Dindelegan, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Editura Humanitas Educaţional, Bucureşti.

Zugun, 1980: Zugun, P., *O nouă modalitate de descriere a flexiunii verbale*, în „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", Editura Universităţii, Iaşi.

BDD-A1644 © 2012 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:18 UTC)